

svugdje otvorena vrata.

Knjiga ima naziv *Put u raspad*, što čitaoca navodi da slijedi taj aspekt razvoja događaja. Ali, sadržaj knjige je daleko bogatiji. U svemu ovome puno je drugih aspekata i činjenica o tragičnom historijskom razdoblju zemlje, o idejama, pokretima, iluzijama, nadama, o društvenim zakonima, uspjesima, promašajima političkih subjekata, o cjelokupnom kompleksu koji u pojedinim razdobljima stvara historijske činjenice, historijske rezultate, ali formuliše također puno otvorenih pitanja fundamentalnog karaktera za sadašnjost i budućnost, naprimjer, razmišljanja gdje je i kakva je uloga pojedinca u velikim društvenim događajima, u revolucijama, ali i u skokovima historije. Da li pojedinac u ekstremnim prilikama ima više šansi da odigra pozitivnu ulogu ili je ovdje širi prostor za one koji negativno utječu na razvoj događaja? Kakva je uloga kolektiva, organizacija i tome slično?

Puno svakojakih vrsta stručnjaka širom svijeta izgradilo je uspješne akademske,

čak i političke i diplomatske karijere baveći se pitanjima raspada Jugoslavije i ukupnom krvavom tragedijom, pogotovo Bosne i Hercegovine u prvoj polovini 1990-ih godina. Preporučio bih njima da dopune svoja saznanja proučavajući ovu knjigu i samo im želim da se ne zastide za ono što su o tom predmetu sami napisali, kako su ga ocjenjivali, a kako su o njemu zaključivali. Autoru treba samo poželjeti da još dalje traga u svom bogatom privatnom arhivu i objelodani sve što može doprinijeti historijskoj istini.

Na kraju zbirke svojih dokumenata autor jasno govori – “nije mogla opstati država u kojoj je srušen temelj njegovog postojanja – ravnopravnost i zajednička volja“. A upravo su to temelji svake države, mada oni nisu nigdje dati jednom zauvijek. Odgovornost političara i državnika je u tome da se ovi temelji njeguju, obnavljaju, prilagođavaju vremenu. U tome je jedna od važnih poruka Dizdarevićeve knjige ■

Miroslav Mojžita

Stefano Petrungaro, *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*. Zagreb: Srednja Europa, 2009, 220 str.

Udžbenik kao najdostupnije nastavno sredstvo među učenicima, pored primarne funkcije prenošenja znanja, pogodno je i za širenje poželjnih ideoloških stavova i političkih uvjerenja. Učestvujući na taj način u političko-ideološkom odgoju omladine, on gubi strogo naučno obilježje te postaje djelo “između znanstvenog rada i knjige divulgativnog karaktera” (str.

16). Zbog takvog njegovog profila, službene vlasti koriste udžbenike za promociju svojih ideoloških ideja, društvenih vrijednosti i svjetonazora koji primarno utiču na selekciju i prikaz historijskih ličnosti i događaja, odražavajući preko njih odgovarajuća vrijednosna značenja i učestvujući u konstruisanju poželjnog kolektivnog sjećanja. Svjesna činjenice da školske knjige

primjerenog ideološko-odgojnog sadržaja postaju važan instrument pri modeliranju socijalno-političkog ponašanja budućih generacija, nijedna vlast olako se ne odriče uticaja na njihovo kreiranje. Imajući spomenuto u vidu, analizom udžbeničkog sadržaja moguće je uočiti ideološke imputacije u nastavi, označiti vladajuću politiku prošlosti te pratiti proces izgradnje kulture sjećanja kod omladine.

Tim historiografskim pitanjima bavio se talijanski historičar srednje generacije, naučni saradnik Odsjeka za historiju Univerziteta u Padovi, Stefano Petrunaro. U okviru svog širokog spektra naučnog interesovanja koje se kreće od socijalne i ekonomske historije banovine Hrvatske s kraja XIX i početka XX stoljeća do nastave historije i kolektivnih južnoslavenskih sjećanja u XX stoljeću, Petrunaro se prihvatio analize sadržaja udžbenika historije odnosno načina pripovijedanja i interpretiranja historijske materije u njima, vidjevši u tome mogućnost istraživanja pojedinih segmenata kulture sjećanja konstruisane u hrvatskom društvu tokom XX stoljeća. Posmatrajući razvoj historiografskih tekstova u školskim knjigama, želio je uočiti princip po kojem neki segment prošlosti odlazi u zaborav, a drugi postaje dio kolektivnog sjećanja te zašto su neki historijski događaji i ličnosti neugodni i problematični u jednom vremenskom periodu, a glorifikovani u nekom drugom. Korištenje udžbenika kao glavnog izvora za traženje odgovora na postavljena pitanja smatrao je opravdanim, jer sankcionisani od strane resornog ministarstva, udžbenici reflektuju službenu verziju prošlosti i proklamovanu "politiku pamćenja".

Uviđajući važnost udžbenika pri sagledavanju društveno-ideoloških procesa, Petrunaro je u svojoj monografiji *Pisati*

povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine izložio rezultate istraživanja metoda "prijenosa kolektivnog pamćenja kroz udžbenike", odnosno na koji način se, s društvenim i političkim promjenama, mijenjao historijski sadržaj u udžbenicima i interpretacija istog. Analizom službene verzije prošlosti izložene u udžbenicima historije korištenim u Hrvatskoj od 1918. do 2004. godine, kroz tri glavna poglavlja knjige prikazao je odnos vladajućih režima prema glavnim "mjestima sjećanja" hrvatske prošlosti XIX i XX stoljeća i na koji način su ista gradila kulturu sjećanja Hrvata u XX stoljeću.

Uvodni dio knjige (str. 15-21) poslužio je autoru da opiše diskurs unutar kojega smješta svoje istraživanje, naglašavajući da je u pitanju *diskurs javne upotrebe historije*, fenomen karakterističan za XX stoljeće, koji može omogućiti aktivno raspravljanje građana i stručnjaka o važnim pitanjima iz prošlosti.

Svjestan da udžbenici nastaju po "direktivama odozgo", Petrunaro, kroz prvo poglavlje rada *Panoramski pogled na udžbenike i oko njih* (str. 23-103) daje kratki pregled historijskih prilika u kojima su nastajali udžbenici te rekonstruiše kulturno-obrazovne politike svih državnih tvorevina kroz koje je Hrvatska prošla od druge dekade XX stoljeća i koje su imale političko-ideološki uticaj na sadržaj udžbenika historije.

Identifikujući "mesta sjećanja" hrvatske historije XIX i XX stoljeća, tj. teme na kojoj se gradilo kolektivno pamćenje Hrvata, autor u okviru centralnog poglavlja knjige *Tematske migracije* (str. 103-179) prikazuje kako su kroz različite političke sisteme drugačije prikazivane i vrednovane te važne tačke hrvatske prošlosti. Prateći promjenu historiografskih interpretacija kontroverznih ličnosti i događaja poput ilirskog po-

kreta, bana Josipa Jelačića, Ante Starčevića, jugoslavenske ideje, Stjepana Radića, Hrvatskog proljeća, Bleiburga i Križnog puta i Domovinskog rata, Petrungaro je pokazao "različita pamćenja iste prošlosti, različite načine na koje se ta pamćenja odnose prema vlastitim povijestima." (str. 179) Analizom historiografskih tekstova korištenih u nastavi historije tokom XX stoljeća primjetno je da su se interpretacije pojedinih historijskih pojava mijenjale u skladu s promjenom državnih okvira, društvenih uređenja i vladajućih ideologija. Tako je u Hrvatskoj, koja je u posljednjih stotinjak godina bila sastavni dio dvije Jugoslavije (Kraljevine Jugoslavije i Socijalističke federativne republike Jugoslavije), te dva puta samostalno djelovala (kao Nezavisna država Hrvatska i Republika Hrvatska), odnos prema historijskim tokovima i ličnostima u četiri navrata mijenjan. Neke od tih interpretacija historijskih zbivanja bile su slične ili podudarne, dok su se u drugim slučajevima dijametralno razlikovale. U tom smislu zanimljiv je primjer jugoslavenske ideje koja je u udžbenicima dviju Jugoslavija podizana na pijadestal, dok je za vrijeme ustaškog režima i perioda hrvatske nezavisnosti osuđivana i zamijenjena ideologijom hrvatske državnosti.

Izmjena uloge "mjesta sjećanja" u izgradnji kolektivnog pamćenja bila je moguća, čak i u naizgled, homogenom historijskom periodu, odnosno periodu vladavine jednog režima. Takvu sudbinu imao je Josip Juraj Strossmayer, koji je po stvaranju Kraljevine Jugoslavije izabran za "kulturnog i političkog prethodnika nove države" (str. 122). Njegova ujediniteljska uloga je još više pojačana tokom 20-ih godina, da bi nakon proglašenja diktature zadaća širenja jugoslavenske misli prenesena na članove dinastije Karađorđević. Strossmayer

je od svih vlasti percipiran kao zagovornik jugoslavenske ideje, ali se odnos vladajućih struktura prema njemu i njegovoj političkoj misli (jugoslavenstvu) vremenom mijenjao. Pored njega, kompleksan razvoj historiografskog prikaza imao je i Ljudevit Gaj. Dok je u udžbenicima dviju Jugoslavija prikazivan kao markantna ličnost XIX stoljeća, dotle se za vrijeme ustaškog režima njegova uloga zamagljuje. Ako je on doživio "sumrak", "svanulo" je Anti Starčeviću i Eugenu Kvaterniku, koji se sada podižu na pijadestal hrvatske nacije i postaju očevi hrvatske nacionalne države. Klizanje identiteta najizraženije je na primjeru Gavrila Principa. Njegov identitet u doba Kraljevine Jugoslavije pomjerao se od pokrajinskog ka nacionalnom, tj. od bosanskog porijekla do srpske nacionalne pripadnosti, a odnos prema njegovom atentatorskom činu kretao se u rasponu od osude do tolerisanja tog "herojskog otpora" protiv tuđinske vlasti. Negativan stav zauzet prema Principu u doba Nezavisne države Hrvatske, preta u nedvojbeno pozitivan predznak u socijalističkim udžbenicima, gdje je lišen nacionalne pripadnosti i predstavljen kao Bosanac, dok je u periodu poslije 1990. godine u hrvatskim udžbenicima percipiran isključivo kao atentator. Polariziranost pri prikazu historijskih ličnosti, procesa i ideja vidljiva je pri komparaciji udžbenika historije naročito druge polovine 20. stoljeća. U skladu s vladajućim ideološkim standardima, Hrvatskom proljeću se u socijalističkim udžbenicima pristupa kao fenomenu "nacionalističkog obilježja", kojim docnije u uslovima jačanja nacionalizma i izgradnje Republike Hrvatske dobija izrazito pozitivan predznak.

U skladu s jedinstvenom namjerom svih vlasti da "historijsku istinu" prilagode svojim političkim ambicijama, neugod-

ni, problematični događaji obavezno su izostavljani sa stranica udžbenika, što je jasno uočljivo na primjeru zločinâ na Bleiburgu iz 1945. godine, prema kojima se sve do 1991. godine odnosilo s maksimalnim ignorisanjem. Ali, i u udžbenicima iz perioda nezavisnosti Republike Hrvatske prisutna je izrazita tendencija izmjene značenja kontroverznih događaja iz prošlosti. Prvoj generaciji tih udžbenika Stefano Petrungaro zamjera jednostrani prikaz historijskih zbivanja, dok u udžbenicima uključenim u nastavu od 1996. godine vidi primjenu "načela multiperspektivnosti" i uravnoteženijeg prezentovanja prošlosti.

Spomenute rezultate analize udžbenika historije Petrungaro nastoji, kroz posljednje poglavlje knjige *Neka zaključna razmišljanja* (str. 179-197), smjestiti u sva prethodna saznanja o školskim sistemima i političko-društvenim prilikama iz kojih su potekli. Stoga se osvrće i na kontinuitete i diskontinuitete prisutne u politikama pamćenja te na pojavu revizionizma u hrvatskoj historiografiji.

Na samom kraju knjige, kao zaključak daje odgovor na postavljeno pitanje u uvodnom poglavlju. Konstruisano po uzoru na ono za čijim odgovorom je Charles Jelavich tragao u svojoj knjizi o južnoslavenskim udžbenicima iz XIX stoljeća, Petrungaro smatra, kao i njegov američki kolega, da udžbenici XX stoljeća nisu pripremali učenike na miran i skladan suživot Južnih Slavena. Naprotiv, sa zajedničkim sadržajnim elementima: ukorijenjena ideja o historijskom kontinuitetu, promovisanje junaštva, hrabrosti, izdaje, slavljenje rata, prisutnost vjerskog elementa, etiketiranje neprijatelja, udžbenici su kod učenika prije stvarali dojam prihvatljivosti nasilja kao sredstva rješavanja sporova nego mogućnosti zajedničkog života s drugim narodima.

Monografijom *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine* Stefano Petrungaro je aktuelizirao važnost udžbenika kao izvora pri sagledavanju savremenih društveno-političkih procesa. Analizom njihova sadržaja sagledao je ulogu kontroverznih tačaka savremene hrvatske historije u izgradnji nacionalnog identiteta i kulture sjećanja te fizionomiju službenih verzija prošlosti i "politike pamćenja" proklamovane u posljednjih stotinjak godina.

Glavni izvor njegove analize bili su udžbenici različitih državnih tvorevina koje su egzistirale na hrvatskom (državnom) prostoru u XX stoljeću. Međutim, primjetno je da je Petrungaro pravio selekciju udžbenika jer neke od njih uopće nije koristio pri razmatranju kontroverznih tačaka hrvatske prošlosti. To je rezultiralo unificiranom slikom udžbenika homogenih historijskih razdoblja kakvo je npr. bilo razdoblje Nezavisne države Hrvatske. U tom historijskom periodu svi historijski događaji i ličnosti bili su u svim udžbenicima predstavljeni s istoznačnim vrijednosnim predznakom, ali akcentirajući njihove različite aspekte, na diferenciran način promovisali su zvaničnu politiku prošlosti, te su na taj način pokazivali u kolikoj su mjeri stajali uz ustaški režim. Za razliku od Stjepana Srkulja, koji je eksplicitnije prezentirao odnos službenih vlasti prema historijskim zbivanjima, Živko Jakić je bio dosta korektniji. Možda je upravo iz tog razloga Jakićev udžbenik ignorisan u Petrungarovoj analizi, dok je Srkuljev bio pogodniji za naglašavanje ideologizacije "ustaških" udžbenika.

Pored udžbenika, kao glavnog izvora analize, autor je koristio i obimnu historijsku literaturu, među kojom preovladava ona strane, italijansko-engleske provenijencije, preko koje donosi istraživačke

rezultate inostranih historiografija. U tom pogledu ova knjiga ima vrijednost više jer ona ne samo da predstavlja viđenje hrvatskih udžbenika iz pozicije stranog istraživača već i u konceptualno-metodološkom segmentu donosi inovativna rješenja. Dodatnu vrijednost knjige podiže njena grafička opremljenost koja s nekolicinom *geografskih karata* koje prikazuju državno-politička kretanja na prostoru zapadnog Balkana tokom XX stoljeća te *šematskim prikazima* državnih školskih sistema i *fotografijama* preuzetim iz korištenih udžbenika historije znatno olakšavaju čitaocu kontekstualiziranje glavnog teksta.

Monografija Stefana Petrunjara *Pisati*

povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine još je jedno pažnje vrijedno izdanje biblioteke *Pitanja i kontroverze* Izdavačke kuće "Srednja Europa" iz Zagreba koje na originalan način prati evoluciju kontroverznih tema hrvatske prošlosti. Ono je u metodološkom i sadržajnom smislu korisno štivo za sve čija je profesionalna orijentacija okrenuta ka izučavanju prošlosti ili pisanju udžbenika. Prvima je zanimljiva zbog analize kolektivnog sjećanja na kontroverzne teme iz hrvatske prošlosti, a posljednjima pouka kako što manje podleći političko-društvenim uticajima ■

Sanja Gladanac

Šaćir Filandra, *Bošnjaci nakon socijalizma. O bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu*. Sarajevo - Zagreb: BZK „Preporod“ Sarajevo - Synopsis Zagreb, 463 str.

Razmatrajući odnos religije i identiteta na Kosovu, Ger Duijzings zaključuje da su nasilje i egzistencijalna nesigurnost bili važni pokretački procesi mijenjanja identiteta na Balkanu. Upravo su nasilje kroz rat i egzistencijalna nesigurnost kao posljedica teške političke i ekonomske situacije dvije osnovne karakteristike bosanskohercegovačke povijesti u postjugoslavenskom periodu. Pitanje identiteta dobija sve značajnije mjesto u nauci, te smo u posljednjih godinu dana dobili tri značajne studije o ovom pitanju u Bosni i Hercegovini. Tu mislimo na dvotomni zbornik radova *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju* te knjigu Dženite Sarač-Rujanac *Odnos vjerskog i na-*

cionalnog u identitetu Bošnjaka 1980-1990 (obje knjige u izdanju Instituta za istoriju u Sarajevu). Posljednja u nizu jeste knjiga Šaćira Filandre, *Bošnjaci nakon socijalizma*. Knjiga je, prema riječima autora, nastajala dugi niz godina, a sam autor bio je svjedok i sudionik mnogih događaja. Tako je knjiga rezultat vjernog praćenja događaja, njihovog kontekstualiziranja i kritičkog proučavanja. Involviranost u događaje donosi autoru prednost boljeg uvida, ali i uvijek prisutnu opasnost subjektivnog sagledavanja.

U prvom dijelu knjige (*Islamska zajednica u raspadu Jugoslavije*, str. 11-131) autor, polazeći od *Pokreta imama* koji se